

Ironiaren teoria minimala

JOANA GARMENDIA*

ILCLI eta Euskal Hizkuntza eta Komunikazioa saila (UPV/EHU)

(A minimal account of irony)

DOI: 10.1387/gogoa.20360

Abstract

Among the accounts that explain ironic communication from a pragmatic perspective, Grice's approach (Grice 1967a/89, 1967b/89) and the Echoic theory (Sperber & Wilson 1981; Wilson & Sperber 2012) might be the most influential ones. These two accounts set rather strong conditions for an ironic utterance: according to Grice, the ironic speaker flouts the first sub-maxim of Quality and thereby implicates the contradictory of the literal meaning of the utterance; according to Sperber and Wilson, the ironic speaker echoes a thought or utterance that she attributes to someone other than herself (at the current time), while she dissociates herself from that utterance or thought. Here I show that both accounts have trouble to explain some sort of ironic examples based on their notions of contradiction and dissociation. Then, I defend a different position. My proposal is as follows: instead of trying to accommodate the strong notions of echo and opposition into the vast variety of ironic examples, I defend that what ties together all instances of irony is something more

* Ez dakit ez ote den ironiko samarra Jesus Mariri ironiari buruzko lan bat eskaintzea. Ez da ironiaren oso zalea bera; nahiago ditu gauzak zuzen eta argi esanak. Lanean ere bai, hala nahiago ditu: badira hamazazpiren bat urte ILCLIn hasi nintzela, eta urte hauetan guztietan saiatu da hori erakusten; akademian oker eta ilun egindakoa alferlana dela, alegia. Hori eta beste irakaspen asko zor dizkiot. Eskerrik asko, bada, Jesus Mari, behar izan dudan guztietan gogorazteagatik ironiari buruz ere zuzen eta argi lan egin behar nuela.

Eskerrak eman nahi dizkiet Yolanda Garcíari, Ekain Garmendiari, Kepa Kortari eta Larrantz Zubeldiari, lan honen aurreko bertsioei egin dizkieten ohar eta zuzenketengatik. Eskerrak, halaber, lana iruzkindu duten bi txostengile anonimoei. Lan hau egiteko Eusko Jaurlaritzak (IT1032-16) eta Espainiako Gobernuak (FFI2015-63719-P, MINECO/FEDER) emandako diru-laguntzak baliatu ditut.

basic –a minimal set of conditions. Finally, I argue that echo and contradiction should be understood as clues of irony.

Keywords: *irony, Grice, echoic theory, relevance theory, clues.*

Laburpena

Ironia pragmatikaren ikuspuntutik azaltzen duten teoriaren artean, Griceren hurbilpena (Grice 1967a/89, 1967b/89) eta Oihartzunaren teoria (Sperber & Wilson 1981; Wilson & Sperber 2012) dirateke garrantzitsuenak. Bi teoria horiek nahiko baldintza zorrotzak ezartzen dizkiote esaldi ironikoari: Griceren arabera, hiztun ironikoak kalitatearen lehen azpi-maxima urratzen du eta, horrela, esaldiaren esanahi literalaren aurkakoa inplikatzeko du; Sperber eta Wilsonen arabera, hiztun ironikoak oihartzun egiten dio hiztunak bera (une horretan) ez den norbaiti egozten dion pentsamendu/esaldi bati, eta bere burua disoziatzen du pentsamendu edo esaldi horretatik. Hemen zera erakusten dut, bi hurbilpen horiek arazoak dituztela zenbait ironia-adibide azaltzeko oihartzunaz eta kontraesanaz dituzten nozioetan oinarrituta. Jarraian, bestelako hurbilpen baten alde egiten dut. Honako hau da nire proposamena: oihartzunaren eta kontraesanaren nozio zorrotzak ironia-adibide guztiei egokitzen saiatzeko ordez, ironia kasu guztiak lotzen dituena zerbait oinarritzeko delatzen defendatzen dut —baldintza sorta minimal bat—. Amaitzeko, oihartzuna eta kontraesana ironiaren arrastotzat hartu beharko genituzkeela defendatzen dut.

Gako-hitzak: *ironia, Grice, oihartzunaren teoria, errelebantziaren teoria, arrastoak.*

1. Sarrera

Ironia gai giltzarria da pragmatikan. Azken hamarkadetan ironiari buruzko lan asko egin eta argitaratu da; pragmatikako teoria orokor handi guztiek izan dute zer esana ironiari buruz. Ez da harritzekoa: badirudi ironikoki hitz egiten dugunean komunikazioaren arau oinarritzkoenak urratzen ditugula, hizkuntzaren ohiko joko-arauak aldatzen ditugula. Perpausik sinpleekin gertatzen da hori: euskaraz erdipurdi dakienak ere ulertuko du, gutxi-asko, zer esan nahi duen hiztun batek «Eguraldi polita gaurkoa» perpausa esaten duenean. Esaldi hori egin dezake gaur edo egin zezakeen duela urtebete, egin lezake Maddik ikastolako jolas-orduan edo egin lezake Ekaitzek kartzelako patioan, egin dezake Bilbon eta egin zezakeen Orendainen. Dena den, kasu guztietan, badirudi edonork ulertuko lukeela esaldi horren bidez adierazi nahi izan dena, oro har: hiztunak polit deritzan eguraldia egiten duela hiztunak esaldia egin duen unean eta tokian. Oro har. Denbora eta tokien erreferentziek sortzen duten lausotasunaz harago, alegia. Ez digu horrek hemen gehiegi axola. Perpaus horixe bera ironikoki esaten duenean, zerbait oso bestelakoa adierazten du hiztunak; hori da hemen ardura diguna. Mar-

txoa joan, apirila etorri, egunero-egunero euria egin duen urtean, ekaina hasi eta euritakoa ezin etxean utzi, erraz asko entzun geniezaioke norbaiti «Eguraldi polita gaurkoa!». Eta denok ulertuko genioke adierazi nahi izan duena: gaur ere, beste behin, aterkia eskuan atera behar izan dugula kalera; honi udaberri esatea ere, egongo gara berriro harro Euskal Herri berdeaz.

Nola ote den posible hori, zer eta nola komunikatzen duen hiztunak ironiaren bidez, horixe azaldu nahi du pragmatikak. Ironiaren teoria pragmatikoen artean nagusitzat ditudan biri buruz ariko naiz lan honetan: Griceren hurbilpenari eta oihartzunezko teoriari buruz. Ironia azaldu nahi duten bi proposamen horiek dituzten muga batzuk ekarri nahi ditut mahaigainera eta, bidenabar, osoagotzat eta zuzenagotzat daukadan azalpena proposatu nahi dut.

2. Grice

Grice izan zen ironia azaltzen lehenengoa pragmatikan. Haren esanetan, hiztun batek esaldi ironiko bat egiten duenean

- kalitatearen lehen azpi-maxima¹ ageriki urratzen du,
- esaldiaren esanahi literala esaten (edo esango balu bezala egiten) du,
- eta, horrenbestez, aurkako esanahia inpliketzen du.

Griceren hurbilpena, beraz, aurkakotasunaren ideian oinarritua dago: zerbait esan edo esango bagenu bezala egin eta aurkakoa inpliketzen dugu ironiaren bidez. Honako aipu honetan esan zuenarengatik ulertzen dugu Grice horrela:

Begi-bistakoa da erabat bai Arentzat eta bai haren entzuleentzat ere Ak esan duena edo esango balu bezala egin duena berak uste ez duen zerbait dela, eta entzuleek badakite Ak badakiela hori begi-bistakoa dela entzuleentzat. Beraz, Aren esaldia erabat absurdoa ez bada behintzat, aditzera ematen ari dela erakusten duena ez beste proposizioen bat ulertarazten saiatzen ari behar du Ak. Begi-bistako loturaren bat duen proposizioen bat izan behar du horrek; **loturarik begi-bistakoena duen proposizioa aditzera ematen ari dela erakusten duen horren kontraesankorra da.** (Grice 1967a/1989: 34. Enfasia nirea da)²

¹ «Ez esan faltsua dela uste duzuna» (Grice 1967a/89: 27).

² «It is perfectly obvious to A and his audience that what A has said or has made as if to say is something he does not believe, and the audience knows that A knows that this is obvious to the audience. So, unless A's utterance is entirely pointless, A must be trying to get across some other proposition than the one he purports to be putting forward. This must be some obviously related proposition; the most obviously related proposition is the contradictory of the one he purports to be putting forward.» (Grice 1967a/1989: 34)

Geroago (Grice 1967b) beste osagarri bat gehitu zion Gricek ironiaren azalpenari. Esan zuen (edo, behintzat, argi iradoki) ironikoki ari denean jarriera negatiboa adierazten duela beti hiztunak.

Hurbilpen honek primeran biltzen du ironiaz izan ohi dugun ideia; alegia, ironikoak garenean zerbait esan eta aurkakoa adierazten dugula dioena. Horrela ulertu ohi da ironia oro har hiztegi eta entziklopedietan; hori da ironiaz izan ohi dugun ideia aurre-pragmatikoa. Gricek pragmatikaren terminoetara ekarri zuen ideia hori eta, bide batez, ironia azaltzeko pragmatikan daukagun lehenengo bidea ireki zuen. Bat baino gehiago dira, ordudunik, komunikazio ironikoaren muinean nolabaiteko aurkakotasuna, kontrastea edo talka ipintzen dutenak (besteren artean: Haverkate 1990; Giora 1995; Giora et al. 1998).

Aitzitik, Griceren hurbilpenak baditu mugak ere, eta ez txikiak, teoriaren mailan. Asko idatzi da muga horiei buruz (Clark & Gerrig 1984; Garmendia 2011, 2015; Wilson & Sperber 2012), baina hemen muga horietako batean jarri nahi dut arreta: bada ironia mota bat Gricek azaldu ezin duena. Ikus dezagun honako adibide hau:

Bilera batean, Danny eztabaidan jaun eta jabe zen. Nabari zen gaia ezagun zitzaiola, baina amorragarria zen bere jakituria zein harro erakusten zuen ikustea. Jessek, Dannyren ikaskide batek, zera esan zion:

(1) Asko dakizu, alajaina. (Kumon-Namakura et al. 1995: 7)³

Gisa horretako adibideak arazo dira Gricerentzat, hiztunak ez baitu kualitatearen lehen azpi-maxima urratzen: Jessek uste du Dannyk asko dakiela; beraz, ez du faltsua dela uste duen zerbait esan (edo esango balu bezala egin) (1) esaldia egin duenean. Griceren azalpenetan giltzarri den elementuak, azpi-maximaren urraketak, kale egiten digu horrelako adibideetan, hortaz. Halaber, hiztunak uste duenez bere esaldiaren esanahi literala egia dela (Dannyk asko dakiela, alegia), zentzugabea litzateke hiztunak esanahi horren aurkakoa inplikatu nahi duela pentsatzea. Alegia, zentzugabea litzateke pentsatzea Jessek uste duela Dannyk asko dakiela, entzuleei ez diela ezkutatatu nahi Dannyk asko dakiela uste duenik eta, hala eta guztiz ere, Jessek inplikatu nahi duena dela Dannyk ez dakiela asko (alegia, esanahi literalaren kontrakoa). Hiztun batek gezurra esaten duenean bestelakoa da egoera: gezurrak esatean ere hiztunak kualitatearen azpi-maxima ez du betetzen (faltsua dela uste duena esaten du), baina kasu horietan ez du agerian erakusten talka hori, entzuleak pentsatzea nahi baitu esaten ari dena benetan uste duela.

³ «During the precept, Danny was dominating the discussion. He certainly seemed to be familiar with the subject, but he was obnoxious in the way he showed off his knowledge. Jesse, one of Danny's classmates, said: [(1)] You sure know a lot.» (Kumon-Namakura et al. 1995: 7)

Griceren arazoa, funtsean, oso sinplea da: batzuetan hiztun ironikoak ez du uste bere esaldiaren esanahi literala faltsua denik. Arazo hori askotan kritikatu zaio Griceri, eta haren teoriaren muga ezin gaindituzkotzat hartu izan da. Eta hala izango da, seguru asko. Alabaina, patxadaz begiraturaz gero, ikusiko dugu goiko adibidean (eta gisakoetan) esanahi literalak ez duela Gricek esan zigun lana betetzen, baina ezta esaldi ez-ironikoetan jokatu ohi duen papera ere. Esan nahi baita, hiztun batek esaldi bat zintzoki eta literalki egiten duenean, normalki, esaldi horren esanahi literala komunikatu nahi dio entzuleari. Esate baterako: Zuharak Ereni komunikatu nahi badio bere amonaren etxea arrosa dela, hori egiteko bide sinple, literal eta zintzoa litzateke esatea «Nire amonaren etxea arrosa da». Esaldi horren esanahi literala uler-tuko du Erenek, dena ondo joanez gero.

Goiko adibidean gertatzen dena, ordea, bestelakoa da. Jessek uste du Dannyk asko dakiela, baina ez dirudi hori denik (1) «Askok dakizu, alajaina» esaldiarekin komunikatu nahi diona, baizik eta ikasi beharko lukeela isilik egoten tarteka, gauza aspergarria dela beti hari entzun beharra, asko jakin arren ez duela zertan beti erakutsi, gogaikarri egiten dituela bilerak, eta abar. Zehatz esateko,

(i) hiztunak uste du esan* duena egia dela, baina ez da hori (soilik edo nagusiki) bere esaldiarekin komunikatu nahi duena.⁴

Horrelako ironia-kasuetan, beraz, gertatzen da zerbait berezia esaldiaren esanahi literalarekin, baina ez justu Gricek zioena, baizik eta zerbait arinagoa edo lausoagoa. Gainerako ironia-adibideak azaltzen ditugun modu berean azaldu nahi baditugu adibide horiek ere, eta Griceren hurbilpenari jarraiki azaldu nahi baditugu, hortaz, azpi-maxima urratzearen baldintza lausotu eta horren murriz-tailea ez den baldintza onartu beharko dugu —(i) baldintza, alegia—.

Itzuliko naiz hona geroxeago, baina, orain, azal dezadan ironiaren beste teoria pragmatiko bat: oihartzunarena.

3. Oihartzunaren teoria

Zenbait autore saiatu da Griceren esanak zuzentzen, moldatzen edo osatzen, eta, horrela, Griceren ezinak gaindi ditzakeen ironiaren azalpen neogricearra eskaintzen. Beste zenbaitek, ordea, bide berriak ireki dituzte ironia

⁴ «Esan*», diot, izar txiki eta guzti, badakidalako, autore gehienek azaldu duten gisan, ironiko garenean esan, ez dugula esaten. Hiztunak zehazki zer egiten duen erabakitzeak erraza ez dirudielako (esango balu bezala egiten ote duen (Grice 1967a/89), oihartzunez egotzi (Wilson & Sperber 2012), esaten duela antzetzuta (Clark & Gerrig 1984), edo besterik), eta terminologia mailako ezta-baidetan sartu nahi ez dudalako, erabiliko dut «esan*».

azaltzeko, Griceren arrastoari jarraitzeko ordez. Horixe egin dute Sperber eta Wilsonek: oihartzunaren teoria proposatu dute, ironia azaltzeko teoria pragmatikoa, Gricerenaz oso bestelakoa, lehen begi-kolpean behintzat (Sperber & Wilson 1981; Wilson & Sperber 1992, 2012). Oihartzunaren teoriaren araber,

- Esaldi ironikoek oihartzun egiten diote hiztunak bera (une horretan) ez den norbaiti egozten dion pentsamendu/esaldi bati.
- Hiztunak disoziazio-jarrera adierazteko asmoa du oihartzun egiten dion uste/esaldi horrekiko.

Oihartzunaren nozioa bera kritikatu dut neronek (Garmendia 2015), eta Giorak ere bai (Giora 1998), besteren artean; ironia-adibide asko azaltzeko murriztegia da oihartzuna. Baina, hemen, ez dut oihartzunari buruz aritu nahi, baizik eta egozteari eta, bereziki, disoziazioari buruz.

Pentsamendu/esaldi bat egozteak eta horrekiko disoziazio-jarrera adierazteak zer esan nahi duen hobeto ulertzeko, ikus dezagun zer azaltzen duten Sperber eta Wilsonen hizkuntzaren oihartzunezko erabilerak deskribatzera-koan:

(...) hizkuntzaren egoztezko erabilera batzuek errelebantzia lortzen dute, bereziki, erakutsiz hiztunak gogoan daukala besteren batek (edo berak beste uneren batean) izandako pentsamendu bat eta horrekiko duen jarrera edo erreakzioa adierazi nahi duela. Horiek dira hizkuntzaren *oihartzunezko erabilera* deritzagunak. (Wilson & Sperber 2012: 129. Letra etzana beraiena da)⁵

Horrenbestez, badirudi hiztun batek, esaldi bat ironikoki egiten duenean, erakusten duela besteren batek (edo berak beste uneren batean) izandako uste bat daukala gogoan, eta uste horrekiko disoziazio-jarrera adierazi nahi duela. Ideia hori nahiko erraz atzematen da ironia-adibide klasikoetan:

Peter: Eguraldi ederra egiten du piknika egiteko.

Piknika egitera joan, eta euria hasi die gogotik. Maryk (sarkastikoki):

(2) Eguraldi ederra egiten du piknika egiteko, alajaina. (Sperber & Wilson 1986/95: 239)⁶

⁵ «(...) some attributive uses of language are primarily intended to achieve relevance by showing that the speaker has in mind a certain thought held by others (or by herself at another time) and wants to convey her attitude or reaction to it. These are what we call *echoic uses* of language.» (Wilson & Sperber 2012: 129)

⁶ «Peter: 'It's a lovely day for a picnic'. They go for a picnic and it rains. Mary (sarcastically):

[(2)] 'It's a lovely day for a picnic, indeed'.» (Sperber & Wilson 1986/95: 239)

Hor, zera egin du Maryk, ironikoki ari zenez: Peterri (alegia, besteren bati) egozten dion esaldi bati oihartzun egin dio, eta bere burua disoziatu du esaldi horretatik. Halaber, Sperber eta Wilsonek goiko aipuan azaldutakoak gogoan baditugu, horrek esan nahi du Maryk erakutsi duela Peterrek gaur goizean adierazi duen pentsamendu bat daukala gogoan, eta berak ez duela pentsamendu hori bera.

Hiztunak egin diezaioke oihartzun, era berean, berak beste une batean izandako pentsamendu bati. Horixe gertatzen da adibide honetan:

Mary: Peterren festa dibertigarria izango da!

Peterren festa zeharo aspergarria izan da.

Mary: (3) Dibertigarria festa.⁷

Adibide horretan, Maryk oihartzun egin dio berak Peterren festaren aurretik zuen pentsamendu bati, eta bere burua disoziatu du uste horretatik, hau da: Maryk erakutsi du orain ez diola pentsamendu horri eusten; alegia, orain ez duela uste Peterren festa dibertigarria izan denik. Gisa horretako kasuak kontuan dituztelako diote, nik uste, Sperber eta Wilsonek hiztun ironikoak egotz diezaiokeela oihartzun egiten dion pentsamendua *bera (une horretan)* ez den norbaiti.

Egin dezagun, baina, atzera, Griceren ideiak azaltzerakoan ikusi dugun lehenengo adibidera —Dannyren eta Jesseren bilerarenera—. Nola azalduko genuke adibide hori oihartzunaren teoriaren oinarriari jarraiki? Gogoan izan: adibide horren berezitasuna zen Jessek, hiztunak, uste duela Dannyk asko dakiela (eta baita entzuleek eta Dannyk berak ere, baina horrek ez digu horrenbeste axola). Alegia, adibide hori berezi egiten duena da hiztunak uste duela esan* duena egia dela. Bereizgarri hori arazo zen Gricerentzat, baina ez al da halaber arazo oihartzunaren teoriarentzat?

Oihartzunaren teoriaren arabera, Jesseren esaldiak oihartzun egin behar dio hiztunak bera (une horretan) ez den norbaiti egozten dion pentsamendu edo esaldi bati, eta hiztunaren asmoak izan behar du bere burua pentsamendu/esaldi horrekiko disoziatzea. Orain arteko adibideetan, nork bere burua disoziatzea erraz uler zitekeen nor horrek uste hori ez duela adierazte gisa. Piknikaren adibidean, Maryk komunikatu du Peterrek esan duela eguraldi ederra egingo duela piknika egiteko, baina berak ez duela hori uste. Festa aspergarriaren adibidean, Maryk komunikatu du berak esan duela festa dibertigarria izango zela, baina dagoeneko ez duela hori uste.

⁷ Wilson eta Sperberren adibide baten aldaera da hau (Wilson & Sperber 2012: 123).

Alabaina, Jesseren eta Dannyren adibidean ez da gauza bera gertatzen. Jessek ez du komunikatu entzuleek (edo Dannyk, edo Jessek berak lehen) uste dutela Dannyk asko dakiela, baina berak ez duela hori uste. Jessek uste du Dannyk asko dakiela, eta uste hori ez da eteten edo ezabatzen ironikoki (1) «Askok dakizu, alajaina» esan duenean. Alegia, esaldiaren unean Jessek uste du Dannyk asko dakiela eta, beraz, ez da erraza asmatzen nola disozia lezakeen Jessek bere burua uste horretatik ironiko izatean.

Esango nuke gisa honetako adibideak arazo direla oihartzunezko teoriarentzat. Korapilatsuak bai, behintzat. Gutxienez, kasu horiek oihartzunean eta disoziazioan oinarrituta azaldu ahal izateko, nozio horiek moldatu egin beharko genituzke, era batera edo bestera.

Oihartzunezko teoriaren estrategia bi bidetatik datorke.

3.1. Lehenengo estrategia: egozteak moldatzea

Agian, egozteak zer esan nahi duen era arinagoan ulertu beharko genuke, eta, horrela, adibide korapilatsuei erantzuten saiatu. Badira ironia kasu batzuk Sperber eta Wilsonen honela azaltzen dituztenak: esaten dute, batzuetan, hiztunak partekatutako aurreikuspen bati egiten diola oihartzun (eta ez hiztunak norbaiti egozten dion pentsamendu edo esaldi bati). Nolabait arindu egiten dute, horrela, hiztun batek oihartzun egiteko bete behar duen baldintza, eta egoztearen zentzu malguago honen bidez azaltzen dituzte zenbait ironia-adibide.

Esate baterako, festa aspergarriaren adibidean, baliteke inork aurrez pentsatu ez izana festa dibertigarria izango zenik. Hori horrela balitz, Sperber eta Wilsonen diote Maryren esaldi ironikoak partekatutako aurreikuspen bati egingo liokeela oihartzun: festak dibertigarriak izaten direla dioen aurreikuspenari, hain zuzen (Wilson & Sperber 2012: 123). Maryk, ironian ohi den bezala, bere burua disoziatu egingo luke aurreikuspen horretatik.

Alabaina, ez dut uste aukera hau baliagarri zaigunik gure adibidea azaltzeko. Jesseren eta Dannyren adibidean arazoa ez da inongo pertsona jakinik ez duela uste Dannyk asko dakienik (alegia, ez daukagunik nor jakinik oihartzunaren iturritzat hartzeko), alderantziz baizik: arazoa da denek, hiztun ironikoak barne, uste dutela hori —denek uste dute Dannyk asko dakiela—.

Oihartzunaren teoriarentzat korapilatsutzat jo izan diren zenbait adibide azaldu ahal izateko ireki duten bide honek ez die, bada, Sperber eta Wilsoni lagunduko hemen orain aztertzen ari garen adibide mota azaltzen. Beste nonbaitetik etorri beharko du irtenbideak.

3.2. Bigarren estrategia: disoziazioa moldatzea

Baliteke, orduan, disoziazioaren ideia izatea malguago ulertu behar duguna, arazotsu zaizkigun adibideak azaldu ahal izateko. Ildo horretan, Wilson eta Sperberrek argitzen dute batzuetan uste batekiko disoziatzen dugula geure burua ez faltsua dela uste dugulako, baizik eta nabarmenki desegokia delako (Wilson & Sperber 2012: 130). Esango nuke eskuartean darabilgun adibidea bezalakoak dituztela buruan hori argitzean; hau da, hiztunak faltsua denik uste ez duen pentsamendu bati oihartzun egiten dion kasu mota.

Beraz, batzuetan, oihartzunaren teoriaren arabera, hiztun ironikoak oihartzun egiten dio pentsamendu/esaldi bati, eta horrekiko disoziatu egiten du bere burua, pentsamendu/esaldi hori nabarmenki desegokizat daukalako. Zein zentzutan da, ordea, desegokia Dannyk asko dakielako pentsamendua? Edo beste era batera esanda: zein zentzutan da desegokia esatea* Dannyk asko dakiela, Dannyk asko dakiela uste dugunean?

Esan dudan moduan, ez da desegokia faltsua izateagatik, Jessek uste baitu Dannyk asko dakiela. Halaber, ez dirudi desegokia denik adeitsu ez izatearen zentzuan (*politeness theory*ren ildoan (Brown & Levinson 1987)). Zein zentzutan da, bada, desegokia?

Antzematen dugu, zentzuren batean edo bestean, Jessek egiten duela zerbait desberdina (ez nuke, nik, «desegokia» esango) Dannyri ironikoki asko dakiela esaten* dionean. Desberdina, hiztunok literalki eta zintzoki (ez-ironikoki) zerbait esaten dugunean egiten dugunarekin alderatuz gero, esan nahi dut. Zehazki, badirudi desberdina dela Dannyk asko dakielako usteak Jesseren esaldian jokatzeko duen papera: badakigu Jessek uste duela Dannyk asko dakiela, baina ulertzen dugu, baita ere, ez dela hori (soilik edo nagusiki) Jessek Dannyri komunikatu nahi diona esaldi hori ironikoki egitean.

Sperber eta Wilsonen diotenean Jessek bere burua disoziatzen duela Dannyk asko dakielako ustetik, uste hori desegokia delako, azaltzen duten bakarra honako hau da (premiarik gabeko termino nahasgarririk erabili beharrik gabe): Jessek esan* du Dannyk asko dakiela eta Jessek uste du Dannyk asko dakiela, baina Jessek ez zuen (soilik edo nagusiki) komunikatu nahi Dannyk asko dakiela. Eta hori, orokortuta, ez da Griceren ideiak azalzerakoan zehaztu dudako baldintza oinarrizkoa besterik:

- (i) hiztunak uste du esan* duena egia dela, baina ez da hori (soilik edo nagusiki) bere esaldiarekin komunikatu nahi duena.

4. Ironiaren teoria minimala

Teoria pragmatiko nagusien arabera, nozio trinko baten bidez azaltzen da ironia; hau da, bada nozio zehatz eta sendo bat ironia-adibide guztietan agertzen dena. Griceren esanetan, ironia kasu orok kualitatearen lehen azpi-maxima urratzen du; oihartzunaren teoriaren arabera, hiztun ironikoak oihartzun egiten dio pentsamendu/esaldi bati eta bere burua disoziatzen du hortik. Aitzitik, badira zenbait ironia-kasu ezin azal daitezkeenak Griceren esanei jarraiki, baldin eta ez baditugu haren ideiak nabarmenki ahultzen edo malgutzen. Era berean, hainbat ironia-adibide oihartzunaren eta disoziazioaren terminotan azaldu nahi baditugu, zentzu nahikoa malguan ulertu behar ditugu oihartzuna eta disoziazioa.

Aurreko ataletan erakutsi dudan gisan, horixe izan da autore errelebantisten eta neo-gricearren hautua; alegia, azpi-maxima urratzearen ideia orokortu eta malgutu nahi izan dute, edo oihartzunaz eta disoziazioaz azalpen arinago eta zabalagoak aurkeztu dituzte. Ez dut uste, ordea, hori denik hauturik onena. Nire bidea bestelakoa da. Nik defendatu nahi dut estrategia hobea litzatekeela onartzea ironia lotzen duena ez dela nozio gogor bakar bat, baizik eta horren murriztailea ez den baldintza sorta bat.

Grice eta oihartzunaren teoria kritikoki azaldu ditudanean, agerian jarri dut jada nire bidearen arrastoa. Hari horri tiraka, azal dezadan zein den ironia azaltzeko proposatu nahi dudan funtsezko eta oinarritzko baldintza sorta.

Hiztun batek esaldi ironiko bat egiten duenean, esaldiaren esanahi literalak ez du bat egiten esaldi horren bidez hiztunak komunikatu nahi duen us-tearen edukiarekin. Edo zehatzago eta argiago esanda:

- Esaldi ironikoen esanahi literalak⁸ eta hiztunaren uste motibanteak⁹ talka egiten dute.
- Talka hori agerikoa da beti: hiztunak nahi du entzuleak atzematea bai talka eta bai talka atzemangarri egiteko asmoa.
- Ageriko talka horren bidez, hiztunak bere esaldiaren esanahi literala esango balu bezala egin eta bestelako eduki bat inplikatzeko du.
- Beste eduki horri «eduki ironiko» deritzat, eta hiztunaren jarrerak kritiko biltzen du beti.

⁸ Esaldien esanahi literalaz hitz egingo dut, esaldi batek eduki bat eta bakarra balu bezala, nahiz eta, berez, ez natorren bat esaldien ikuspegi monoproposizionalista horrekin. Esaldiek ez dute esanahi bat eta bakarra izaten —ezta adierazitako proposizio bat eta bakarra ere—, baizik eta eduki sorta bat (Korta & Perry 2011). Ez nuke orain zehaztapen horietan sartu nahi, ordea; horregatik ariko naiz esaldien «esanahi literalaz», esaldi baten bidez komunikatu ohi den eduki esplizitu erreferentzialaz ari beharko nukeenean.

⁹ «Uste motibante» deritzagu, labur esanda, esaldi bat egitean hiztunak komunikatu nahi duen uste nagusiari; esaldia motibatu duenari, alegia.

Horiek dira ironiaren teoria pragmatiko baten oinarri minimoak¹⁰. Badakit oso oinarrizkoak direla, eta oso minimoak. Baina uste dut horixe dela ironia-esaldien askotariko aldaera guztiak era naturalean azaltzeko modu bakarra.

Jabetzen naiz egin dakiokela kritika berehalako bat proposamen honi. Eman dezake ahalegin handiegia eskatzen diodala entzuleari edo, bestela esanda, nire proposamena gehiegi funtsatzen dela entzuleak hiztunaren asmoak igartzeko duen gaitasunean.

Eta bai, jakina, hala da; izan ere, ironian berebiziko garrantzia du entzuleak hiztunaren asmoak igartzeko duen gaitasunak. Ironia ulertzerakoan, testuinguruko informazioak eta entzulearen eta hiztunaren ezagutza komunak betekizun handia dute. Kasu batzuetan, akaso askotan, entzuleak inolako eragozpenik gabe ulertuko du hiztun batek ironikoki adierazi nahi diona, horretarako testuinguruko informazioa edota hiztunaz duen ezagutza soilik erabiliz.

Demagun, esate baterako, Maddik «Eguraldi polita gaurkoa!» esan* duela, jolas-orduan, euria goitik behera ari duenean. Esaldi hori entzunda, entzuleak, oro har, ulertuko du (edo, behintzat, uler dezake) Maddi ironikoa izan dela eta adierazi nahi duena bestelako zerbait dela —aterpean jolas egiteaz gogaitua dagoela, adibidez—. Hori ulertzeko, entzulea testuinguruko informazioaz baliatu da: euria ari du, eta horrek talka egiten du Maddiren esaldiaren esanahi literalarekin.

Demagun, orain, Haizeari ez zaiola gibela jatea batere gustatzen. Gorroto du gibela, eta hori badaki Adeik. Mahaira eseri dira eta, amak platerean gibela atera dienean, honela esan* du Haizeak: «Iufi, gibela!!». Adeik erraz ulertuko du Haizea ironikoki ari dela, eta bere esaldiaren esanahi literalak talka egiten duela Haizeak benetan komunikatu nahi duen ustearekin. Hori ulertzeko, Adeik jakin behar du Haizeak gorroto duela gibela. Adibidez, beraiekin Aner badago mahaian, eta hark ez badaki Haizeak ez duela gibela gustuko, pentsa dezake (eta, ziurrenik, pentsatuko du) Haizea benetan poztu dela gibela daukatelako bazkaltzeko. Adeiri, Haizeak eta biek partekatzen duten eza-gutzak ahalbidetu dio, bada, hark ironikoki adierazi duena ulertzea.

Testuinguruko informazioa eta ezagutza komuna oso garrantzitsuak dira ironia ulertzean, beraz. Hala eta guztiz ere, ez dira beti nahikoa. Batzuetan, zaila izan daiteke hiztun ironiko bati ulertzea: norbait ironiko izaten ari dela jabetzea edo ironiaren bidez zer komunikatu nahi duen atzematea. Horregatik, ironikoki ari garenean, zenbait arrasto erabili ohi ditugu hiztunok. Badaude ironikoki zerbait esateko* erabili ohi ditugun molde jakin batzuk: molde edo arrasto horien bidez erakutsi ohi dugu, neurri batean edo bestean

¹⁰ Luze eta xeheago azaldu ditut beste lan batzuetan (Garmendia 2010, 2011, 2013, 2015).

erakutsi, esaten* dugunak talka egiten duela benetan komunikatu nahi dugunarekin.

Ironia pragmatikan aztertu izan denetan, hiztunak erabil ditzakeen arrasto jakin batzuei jarri izan zaie arreta: hiztunaren ahots-tonuari edo harren keinu eta aurpegierei, batez ere. Arrasto horiek lagun diezaiokete entzuleari hiztun baten ironia ulertzen; hala da hori. Adibidez, Haizeak jar lezake gehiegizko poz-aurpegiera, edo egin litzake imintzio lekuz kanpokoak, edo erabil lezake neurririk gabeko poz-ahotsa. Arrasto horiek lagun liezaiokete, akaso, Anerri Haizea ironikoki ari dela ulertzen, nahiz eta jakin ez bazekien ez zaiola Haizeari gibela batere gustatzen.

Badira pragmatikan aztertu izan diren zenbait ironia-arrasto, beraz. Nire ustez, oihartzuna eta kontraesana zerrenda horri gehitu beharreko beste bi aztarna dira. Hori da nire proposamen minimoa osatzen lagunduko duen gehigarria, ironia-adibideen azalpen osoagoa egiten lagunduko diguna.

Zera aldeztu nahi dut, zehatz esanda: komunikatu nahi dugunaren aurkakoa den esanahi literal bat erabiliz edo entzulearekin partekatzen dugun uste edo esaldi bati oihartzun egiten dion esaldi bat eginez, hiztunak lagun diezaiokete entzuleari oihartzun egiten hiztuna ironikoki ari dela. Oihartzunak eta kontraesanaren erabilerak laguntzen digute azaltzen nola izan ohi garen ironiko, zein molde erabili ohi ditugun ironikoki hitz egiten dugunean. Azal ditzadan zenbait adibide, hipotesi horren alde argudiatzeko.

Demagun egun-pasa joan garela lagun taldean, mendira, piknika eginaz bazkaltzeko asmoarekin. Atera ditugu mahai-zapiak, platerak eta edalontziak, eta prestatu dugu dena piknikerako. Baina, orduantxe, eguraldi freskoa jarri du, eta lanbro pixka bat ere hasi digu. Itzeak ironikoki kexatu nahi badu, esan* dezake, adibidez:

(4) Ikaragarri gustatzen zaizkit piknikak.

Taldeko batzuek ulertuko dute, agian, Itzea ironikoa izan dela; beste batzuek, akaso, ez. Alegia, batzuek ulertuko dute Itzeak, benetan piknikak gustuko izan edo ez, ez duela nagusiki hori komunikatu nahi orain; beste batzuek, ordea, pentsatuko dute Itzeak gustuko dituela piknikak, eta horixe komunikatu nahi duela (4) esaldiarekin —azken horiek emantzat jo dezaketekete, adibidez, eguraldi freskoa atsegin duela Itzeak mendian bazkaltzeko—.

Adibide honetan, ez daukagu kontraesanik esaldiaren esanahi literalaren eta hiztunak komunikatu nahi duenaren artean (Itzeari gustatzen zaizkio piknikak, asko gustatu ere); halaber, esaldiak ez dio oihartzunik egiten hiztunak eta entzuleek partekatzen duten esaldi edo pentsamenduren bati (oihartzunaren nozio trinkoari eutsi nahi badiogu behintzat, eta ez aurreko atalean ikusi dugun oihartzunaren zentzu lausoagoari). Ez daukagu oihartzunik edo

kontraesanik, beraz. Bestelako arrasto klasikoagorik ere ez: Itzeak ez du aurpegiara edo ahots-tonu berezirik erabili esaldia egitean.

Testuinguruak edo ezagutza komunak ere ez dute askorik laguntzen hemen. Hasteko, eguraldia ez da txar-txarra, inork piknika egiteko gustuko ez izateko modukoa. Itzearen ironia atzematen errazagoa litzateke, seguru asko, euria goitik behera ari balu, edo kazkabarra, haizea eta ekaitza. Bestalde, entzule batzuek ez dakite Itzeari ez zaiola eguraldi freskoa batere gustatzen, zer esanik ez piknika egiteko. Ezagutza komun hori balute, seguru asko, errazago ulertuko lukete Itzea ironikoa izaten ari dela.

Adibide hau, bere horretan, zail dateke, bada, ulertzeko; entzule batzuek nekez atzemango dute Itzearen asmo ironikoa. Hori horrela izan ez dadin, Itzeak erabil lezake arrastoren bat, entzuleei ulertarazteko ironikoki ari dela eta (4) esaldiaren esanahi literala ez beste zerbaite dela komunikatu nahi duena. Ahots-tonuak eta aurpegierek laguntzen dute horretan, Haizearen adibidean erakutsi dudan moduan. Baina ikus dezagun nola lagun dezaketen kontraesanak eta oihartzunak ere.

4.1. Oihartzuna arrasto gisan

Batetik, Itzeak egin diezaioke oihartzun berak eta entzuleek ezagutzen duten esaldi edo pentsamendu bati. Demagun, adibidez, gaur goizean eztabaidan zirela lagun taldean, egun-pasa joan, ez joan; eguraldi onak eutsiko ote zion, horixe zuten zalantza. Eunatek honela esan du:

— Primerako eguraldia egingo duela irakurri dut, eta asko daki Joxe Landak!

Horrekintxe amaitu da eztabaida, eta joan dira denak mendira. Orain, piknikerako dena prest dutenean, eguraldia fresko eta lanbroa ere bai tar-teka, honela esan* du Itzeak:

(5) Asko daki Joxe Landak!

Lagunak ohartuko dira Itzearen esaldiak oihartzun egiten diola gaur goizean Eunatek esandakoari eta, horrekin, errazago egingo zaie ulertzea Itzea ez dela zintzoki ari orain, ironikoki baizik. Oihartzuna, beraz, arrasto gisan erabili du Itzeak, hiztun ironikoak askotan egin ohi duen gisan. Ez da zertan beti erabili, hiztuna izan daiteke ironiko oihartzunik egin gabe —(4) esaldia-ekin ikusi dugu hori—. Batzuetan, behar denean, edo nahi duenean, erabiltzen du hiztunak oihartzuna ironiko izatean.

Sperber eta Wilson oker dira oihartzuna ironian nahitaezko dela esaten dutenean, hortaz. Halere, oso zuzen dabilta oihartzunak ironian garrantzi

handia duela erakutsi digutenean. Izan ere, oihartzunak lagun diezaioke hiztunari ironia argiago edo era atzemangarriagoan komunikatzen. Baina ez horretan bakarrik. Oihartzunaren bidez, hiztunak egin dezake (eta egin ohi du) beste gauza bat ere: ironiaren bidez kritikatu nahi duen hura nabarmendu. Gorago esan dut ironiaren bidez hiztunak jarrera kritikoa adierazten duela beti; jarrera horren hartzailea (ironiaren «biktima» esan ohi zaion hori) nor den erakusten digu oihartzunak. Azken adibidean, esate baterako, entzuleek ulertuko dute Itzeak Eunate kritikatu nahi duela: hark esan du eguraldiak eutsiko ziola, Joxe Landak hala esan omen duela, eta hark bultzatu ditu, neurri handian, egun-pasa joatera; haren erruz ari dira, beraz, orain, lanbro azpian eta freskuran bazkaltzen.

4.2. Kontraesana arrasto gisan

Bestetik, Itzeak egin dezake esaldi bat komunikatu nahi duenaren aurkako esanahi literala duena eta, horrekin, entzuleei ironia atzematea erraztu. Esan* dezake, adibidez:

(6) Hauxe bai primerako eguraldia piknika egiteko!

Entzuleek, hori entzutean, ulertuko dute hori ezin dela izan Itzeak benetan komunikatu nahi duena: ez du primerako eguraldia egiten piknikerako, eta hori agerikoa da. Ironian, esan dut lehen ere, hiztunak komunikatu nahi duenaren eta esaten* duenaren arteko talka egoten da beti. Talka hori zenbat eta handiagoa, orduan eta errazagoa atzematea. Talkarik handiena, kontrako bi edukiren artekoa.

Hiperboleak ere badu zer esana puntu honetan. Erakutsi da hiperbolea ohikoa dela ironian (Kreuz & Roberts 1995), eta hori erraz ulertzekoa da gure ikuspuntutik: esanahi literal hiperboliko batek areagotu edo, nola esan, nabarmendu, egiten du edukien arteko talka. Horrela, (6) esaldiaren tankera berean, Itzeak egin litzake honako beste esaldi hauek ere:

(7) Ez nuen amestu ere egingo halako eguraldi aparta egingo zigunik gaur piknika egiteko!

(8) Gurea bai zorte ona, horrelako egun eder eta polita egokitzea piknika egin dugunean!

(9) Esango nuke inoiz egokitu zaidan eguraldirik bikainena dela gaurkoa piknika egiteko.

Eta, horrela, egongo dira beste horrenbeste aukera ere, Itzeak balia ditzakeenak, edukien arteko talka azpimarratu eta ironikoki ari dela argi erakusteko.

5. Ondorioak

Gricek eta Sperber & Wilsonen, ironia azaltzerakoan, nozio trinko zurruna jartzen dute horren muinean: dela azpi-maximaren urraketa, dela oihartzunezko disoziazioa (berdin egiten dute Clark eta Gerrigek (1984) antzeppenaren ideiarekin, nahiz eta hemen ez naizen horri buruz aritu). Lan honetan erakutsi dut hurbilpen horiek badituztela mugak. Bereziki, kontuan hartu ditudan bi teoriak partekatzen duten zailtasun bati buruz aritu naiz: bai Griceren proposamenak eta bai oihartzunezko teoriak nekez azal ditza-kete zenbait ironia-adibide. Horiek azaltzeko, teoriaren oinarrian dautzan nozioak arintzea izan da biderik ohikoena: azpi-maximaren urraketa ordez zerbait ahulagoa proposatzea, edo oihartzunaren eta disoziazioaren ideiak malguago ulertzea. Nik, hemen, bestelako proposamena egin dut.

Ironia azaltzeko baldintza sorta oinarritzko eta minimoa proposatu dut. Baldintza horiek ironia-adibide guztietan betetzen dira, baita Gricerentzat eta oihartzunaren teoriarentzat arazotsu diren horietan ere. Halaber, defendatu dut kontraesanaren eta oihartzunaren ideiak gehi dakizkioketela nire proposamen minimoari: ironiaren arrastotzat ulertu behar ditugu, hori da gakoa.

Eman dezake asko urrundu naizela Gricerengandik eta Sperber eta Wilsonengandik nire proposamenarekin. Alegia, oihartzuna eta kontraesana arrastotzat ulertzeak aldaketa handia eragiten diola ironiari begiratzeko dugun moduari. Ez dut uste, ordea, Gricerengandik horren urruti nabilenik. Izan ere, nago Griceren esanei ez diegula nahikoa ardurarekin erreparatu orain arte. Gutxi idatzi zuen Gricek ironiari buruz, baina esan zituenak estuegi hartu ditugula esango nuke. Begira diezaiozun berriro bere aipu ezagunari:

Begi-bistakoa da erabat bai Arentzat eta bai horren entzuleentzat ere Ak esan duena edo esango balu bezala egin duena berak uste ez duen zerbait dela, eta entzuleek badakite Ak badakiela hori begi-bistakoa dela entzuleentzat. Beraz, Aren esaldia erabat absurdoa ez bada behintzat, aditzera ematen ari dela erakusten duena ez beste proposizioen bat ulertarazten saiatzen ari behar du Ak. Begi-bistako loturaren bat duen proposizioen bat izan behar du horrek; **loturarik begi-bistakoena duen proposizioa aditzera ematen ari dela erakusten duen horren kontraesankorra da.** (Grice 1967a/1989: 34. Enfasia nirea da)

Honela ulertu dugu orain arte aipu horren amaiera:

Hiztunak ulertarazi nahi duen proposizioak hiztunak esango balu bezala egin duenarekin begi-bistako loturaren bat duen proposizioa izan behar duela, eta loturarik begi-bistakoena duen proposizioa haren kontraesankorra den proposizioa dela; **BERAZ**, hiztunak ulertarazi nahi duen proposizioak hiztunak esango balu bezala egin duen proposizioaren kontraesankorra **izan behar du.**

Baina, diot nik, honela ere uler dezakegula:

Hiztunak ulertarazi nahi duen proposizioak hiztunak esango balu bezala egin duenarekin begi-bistako loturaren bat duen proposizioa izan behar duela, eta loturarik begi-bistakoena duen proposizioa haren kontraesankorra den proposizioa dela; BERAZ, hiztunak ulertarazi nahi duen proposizioa **izan daiteke (besteren artean)** hiztunak esango balu bezala egin duen proposizioaren kontraesankorra.

Alegia, beti ulertu dugu Gricek defendatu nahi zuena zela proposizio kontraesankorra dela loturarik begi-bistakoena duena eta, hortaz, hori ematen duela aditzera beti hiztun ironikoak. Nolanahi ere, esan, ez du hori (argi) esaten. Hiztunak beti ematen du aditzera begi-bistako lotura duen proposizioa bat, baina, esango nuke nik, begi-bistako lotura duen proposizio hori izan daiteke, bai, haren kontraesankorra, baina baita hari oihartzun egiten diona ere (edo hiztunarentzat eta entzulearentzat begi-bistakoa dena, dela testuinguruagatik edo dela duten ezagutzagatik, eta abar).

Erreferentzia bibliografikoak

- BROWN, Penelope & LEVINSON, Stephen C. (1987), *Politeness: Some Universals in Language Use*. New York: Cambridge University Press.
- CLARK, Herbert H. & GERRIG, Richard J. (1984), «On the Pretense Theory of Irony». *Journal of Experimental Psychology: General* 113 (1): 121-126.
- GARMENDIA, Joana (2010), «Irony is critical». *Pragmatics and Cognition* 18 (2): 397-421.
- GARMENDIA, Joana (2011), «She's (not) a Fine Friend: «Saying» and Criticism in Irony». *Intercultural Pragmatics* 8 (1): 41-65.
- GARMENDIA, Joana (2013), «Ironically saying and implicating». In C. Penco & F. Domasneschi (arg.), *What Is Said and What Is Not: The Semantics/Pragmatics Interface*. Stanford: CSLI Publications, 225-41.
- GARMENDIA, Joana (2015), «A (neo)Gricean account of irony: An answer to Relevance Theory». *International Review of Pragmatics* 7: 40-79.
- GIORA, Rachel (1995), «On irony and negation». *Discourse Processes* 19: 239-64.
- GIORA, Rachel (1998), «Irony». In J. Verschueren, J. Ostman, J. Blommaert & C. Bulcaen (arg.), *Handbook of Pragmatics* 4. Amsterdam: John Benjamins, 1-20.
- GIORA, Rachel, FEIN, Ofer & SCHWARTZ, Tamir (1998), «Irony: graded salience and indirect negation». *Metaphor and Symbol* 13 (2): 83-101.
- GRICE, H. Paul (1967a/89), «Logic and Conversation». Hemen berrargitaratua: P. Grice (1989), 22-40.
- GRICE, H. Paul (1967b/89), «Further Notes on Logic and Conversation». Hemen berrargitaratua: P. Grice (1989), 41-57.
- GRICE, H. Paul (1989), *Studies in the Way of Words*. Cambridge (MA): Harvard University Press.
- HAVERKATE, Henk (1990), «A speech act analysis of irony». *Journal of Pragmatics* 14 (1): 77-109.

- KORTA, Kepa & PERRY, John (2011), *Critical Pragmatics. An Inquiry into Reference and Communication*. Cambridge: Cambridge University Press.
- KREUZ, Roger J. & ROBERTS, Richard M. (1995), «Two cues for verbal irony: hyperbole and the ironic tone of voice». *Metaphor and Symbolic Activity* 10 (1): 21-31.
- KUMON-NAKAMURA, Sachi, GLUCKSBERG, Sam & BROWN, Mary (1995), «How about Another Piece of Pie: The Allusional Pretense Theory of Discourse Irony». *Journal of Experimental Psychology: General* 124 (1): 3-21.
- SPERBER, Dan & WILSON, Deirdre (1981), «Irony and the Use-Mention Distinction». In P. Cole (arg.), *Radical Pragmatics*. New York: Academic Press, 295-318.
- SPERBER, Dan & WILSON, Deirdre (1986/95), *Relevance. Communication & Cognition*. Oxford: Blackwell.
- WILSON, Deirdre & SPERBER, Dan (1992), «On Verbal Irony». *Lingua* 87: 53-76.
- WILSON, Deirdre & SPERBER, Dan (2012), *Meaning and Relevance*. Cambridge: Cambridge University Press.